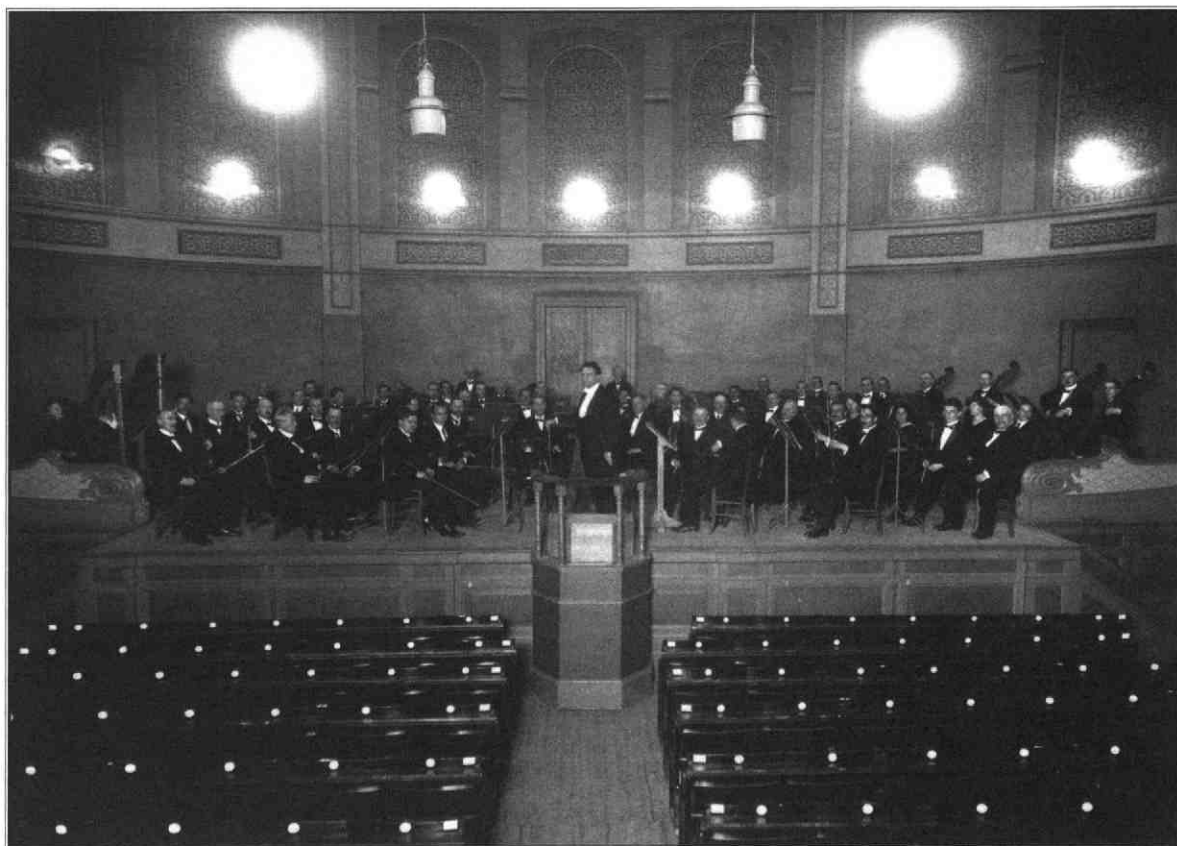

'De nette mensch blijft voor mij een absoluut probleem'

De dramatische Utrechtse jaren van Jan van Gilse

Jan van Gilse voor het USO met Hendrik Rijnbergen en Francis Coenen als concertmeesters op het podium van het gebouw voor Kunsten en Wetenschappen in Den Haag 1921
Foto Nederlands Muziek Instituut, Den Haag

Er is weinig of niets wat in de stad Utrecht nog herinnert aan Jan van Gilse, dirigent van het Utrechtsch Stedelijk Orkest van 1917 tot 1922 en directeur van het Conservatorium en de Muziekschool tussen 1933 en 1937. Een initiatief om een gedenkteken op te richten moet daar verandering in brengen. Over noodzaak en vorm daarvan valt echter nog te twisten.

MAURICE VAN LIESHOUT

Muziekdocent en oud-conservatoriumstudent Sjef van Hellenberg Hubar is de initiatiefnemer om Van Gilse eerherstel te bezorgen. Want, zo zegt hij: 'Jan van Gilse heeft met name voor de ontwikkeling van het orkest enorm veel betekend. Als conservatoriumdirecteur was hij zijn tijd ver vooruit, maar kon hij door geldgebrek weinig plannen realiseren. Hij heeft prach-

tige muziek gecomponeerd, stond aan de wieg van organisaties die de belangen van componisten behartigen, zoals het Bureau voor Muziekauteursrecht (BUMA), en hij was later actief in het verzet.'

Van Hellenberg Hubar is een campagne gestart die moet leiden tot plaatsing van een gedenkplaat of borstbeeld in het huidige conservatorium. 'Van Gilse verdient eerherstel. Zijn toenmalige werkgevers hebben hem

laten vallen, de politiek hield zich afzijdig en de vileine pen van Willem Pijper deed de rest.' Was Jan van Gilse (1881-1944) te groot voor het provinciestadje Utrecht en werd hij het slachtoffer van een persoonlijke vete, gevoed door de 'pathologische haat' van de muziekredacteur van het Utrechtsch Dagblad? Poging tot een herwaardering.

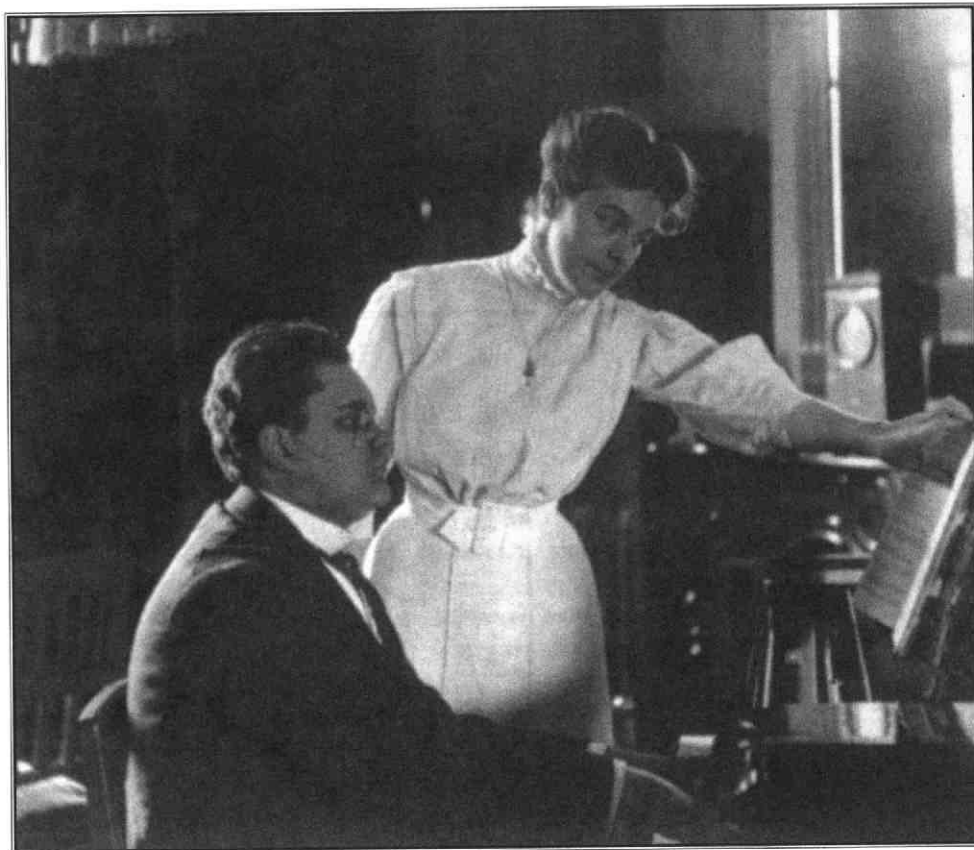
'Eenzijdig Duits-georiënteerd'

Toen de 35-jarige Van Gilse in februari 1917 aantrad als dirigent van het USO had hij al een behoorlijke staat van dienst. Na het conservatorium in Keulen vervolgde hij zijn opleiding aan de Akademische Meisterschule in Berlijn waar hij gold als een 'geniale leerling'. In 1905 werd Van Gilse repetitor en dirigent aan

het Stadttheater van Bremen. Enkele jaren later volgde een soortgelijke functie bij de Noord-Nederlandsche Opera.

Als componist had hij in het begin van zijn carrière veel succes. Duitse prijzen voor zijn eerste en derde symfonie (toegekend in 1902 en 1909) leverden hem publiciteit én geld op. De *Michael Beer Preis* van de Preussischer Kunstakademie stelde hem in staat twee jaar lang in Rome te wonen en te werken. Van Gilse voelde zich er echter niet thuis en de stad had hem op muzikaal gebied weinig te bieden. Voortijdig keerden hij en zijn vrouw Ada Hooijer - met wie hij kort voor de Rome-reis getrouwd was - in 1911 terug in Nederland. Al na enkele maanden verhuisden ze naar München waar hun beide zonen Janric en Maarten werden geboren en waar ze tot eind 1916 zouden blijven wonen.

In Nederland trad Van Gilse in die jaren regelmatig op als gast-dirigent, vaak met eigen werk op het programma. Maar wat hij graag wilde, dirigent worden van een de Nederlandse orkesten, lukte hem aanvankelijk niet. Door zijn langdurige verblijf in Duitsland en door de invloeden die in zijn muziek aanwijsbaar zouden zijn (Wagner, Mahler, Strauss, Reger) kreeg Van Gilse de reputatie van een 'eenzijdig Duits georiënteerd' dirigent. Hoewel hij zich hevig verzette tegen die karakterisering, raakte hij die de rest van zijn leven niet meer kwijt. Dat hij veel Franse werken zou dirigeren en dat in zijn composities ook invloeden te horen zijn van Stravinsky, Bartók, Debussy en Ravel wilden zijn tegenstanders niet horen. Toen Van Gilses naam werd genoemd

als nieuwe tweede dirigent voor het Concertgebouworkest boorde Matthijs Vermeulen in twee artikelen zijn muziek en zijn directie de grond in. Net als de meeste andere Nederlandse muziekjournalisten en vele componisten was Vermeulen sterk pro-Frans en derhalve anti-Duits. Het zou niet de laatste keer zijn dat Van Gilse geconfronteerd werd met uiterst vijandige kritieken. Veel positiever waren de reacties op een andere activiteit van Van Gilse. Toen Nederland zich in 1910 aan leek te gaan sluiten bij de Berner Conventie, die de auteurs- en uitvoeringsrechten van literatuur en andere kunstwerken regelde, nam hij het initiatief tot de oprichting van het Genootschap van Nederlandse Componisten (GeNeCo). In 1912

werd de conventie in ons land van kracht en initieerde Van Gilse de oprichting - door GeNeCo en de Vereniging voor Muziekhandel en -uitgeverij - van het Bureau voor Muziekauteursrecht (BUMA). Van Gilse werd voorzitter en zou dat blijven tot eind 1941, kort voordat de bezetter de organisatie ophief. Het opkomen voor de belangen van (Nederlandse) componisten en de promotie van Nederlandse muziek vormen constanten in Van Gilses loopbaan. Het wekt geen verbazing dat hij in de jaren 1935-1936 ook de initiatiefnemer was van de Stichting Nederlandsche Muziekbelangen, die de (arbeids)positie van Nederlandse componisten wilde versterken en van de Manifestatie Nederlandsche Toonkunst ter

*Van Gilse en zijn vrouw
Ada Hooijer in 1909
Foto uit Van Dijk 1988*

Jan van Gilse, ca. 1920
Foto Nederlands Muziek
Instituut, Den Haag

bevordering van de uitvoering van Nederlandse muziek. Al die organisaties bestaan, soms onder andere naam, nog steeds.

Zondagmiddagpubliek in overjassen

In 1917 vertrok Wouter Hutschenruyter als dirigent van het Utrechtsch Stedelijk Orkest. Van Gilse solliciteerde op de vacature en ging, op uitnodiging van de scheidende dirigent, een kijkje nemen in de concertzaal, het oude Tivoli aan de Kruisstraat. Zijn indruk was weinig positief: '[Tivoli] in de vaalgrijze Zondagmiddagstemming slecht verlicht, voor een kwart gevuld met Zondagmiddagpubliek aan tafeltjes, in overjassen, rocken en 'consumerende', vertoonde de toendertijd misschien slechtste groote concertzaal van ons land zich op zijn allerongunstigst [...] Een zondagmiddagprogramma op de grens van tuinconcertallure, grof en plomp geleid, slordig en ruw uitgevoerd. Dat ik met een in den grond zeer behoorlijk orkest te doen had, werd ik mij evenwel dadelijk bewust.' Die observatie motiveerde Van Gilse om zijn sollicitatie door te

zetten: 'de taak een orkest zowel in aanzien als in gehalte omhoog te brengen kon niet anders dan mij aantrekken [...] en ik wist dat de eigenlijke moeilijkheden geheel ergens anders scholen.' Hoe groot die moeilijkheden zouden zijn, kon Van Gilse toen nog niet vermoeden.

Tot de officieuze sollicitatieprocedure hoorde een rondgang langs Utrechtse notabelen, zoals burgemeester mr. J.P. Fockema Andrea. In zijn mémoires schetst Van Gilse een weinig vleidend portret: 'Deze was een zonderlinge verschijning. Dadelijk opvallend was het uitgesproken clowneske in zijn wezen, in zijn habitus, in zijn lichaamsbouw en optreden [...] Van zijn karaktervastheid kreeg ik spoedig een niet zeer hoogen dunk; dat hij zich voor een muzikale autoriteit hield was natuurlijk meer schadelijk dan nuttig.' Dat Fockema Andrea positief over Van Gilse oordeelde was vooral te danken aan een aanbevelingsbrief van Willem Mengelberg, die als dirigent de sterrenstatus bereikt had en derhalve voor de burgemeester een autoriteit vertegenwoordigde waar hij moeilijk aan voorbij kon gaan.

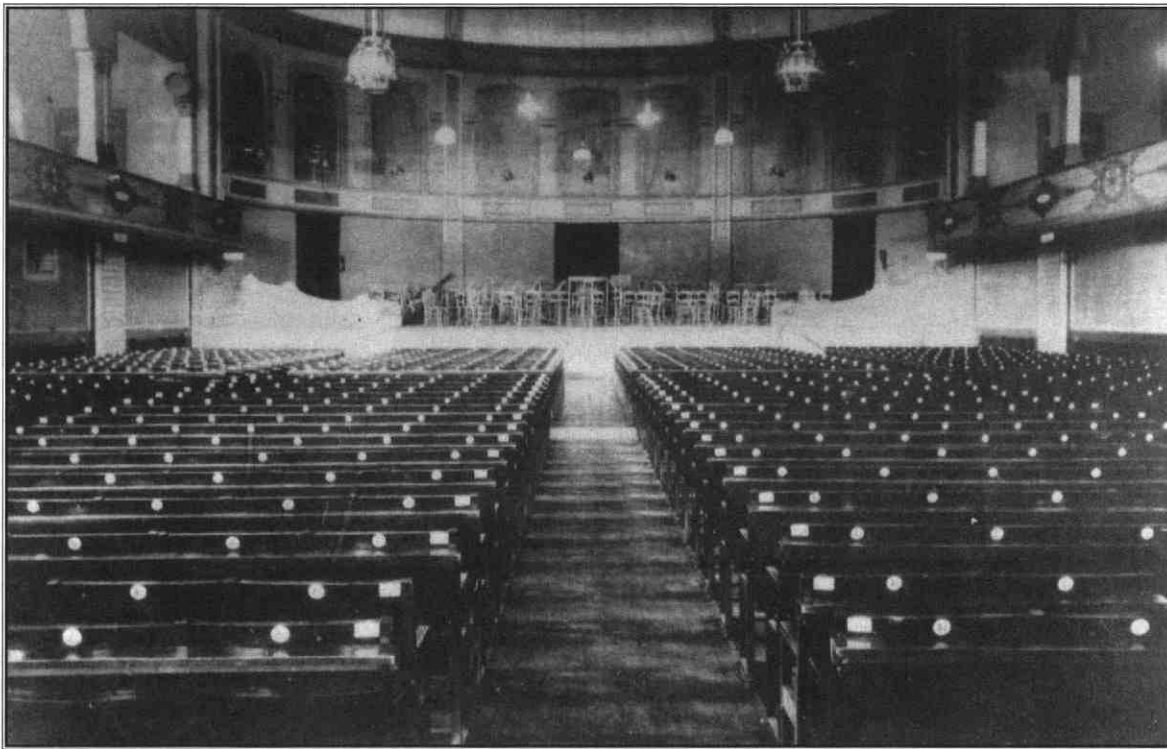
Met meer sympathie beschrijft Van Gilse de voorzitter van het orkestbestuur, mr. G.H. van Bolhuis: 'Deze oude heer was een bekende figuur in Utrecht, oudvoorzitter van het Hoog Militair Gerechtshof [...] Het was zijn gewoonte op een uiterst barschen toon zeer scherpe en dikwijls ook zeer juiste opmerkingen te maken en [...] bij de wetenschap dat zijn bruuske optreden de meeste mensen volkomen intimideerde, had hij deze eigenschap zeer gecultiveerd, zoodat hij de schrik zijner omgeving was [...] Uit den aard der zaak maakte deze wijze van intimideeren op mij niet de minste indruk, zoodat wij voortdurend over en weer waakzaam waren om scherpe en agressieve uitingen onmiddellijk te riposeren. Daarbij imponeerde de

man mij stellig - hij is een der weinigen, van wien ik uit mijn Utrechtsche tijd een gave herinnering heb behouden - en ik weet dat hij mij in den grond gegenege was.'

Wie van Gilses mémoires leest zal Fockema Andrea en Bolhuis herkennen als vertegenwoordigers van de mensentypen die hem steeds anti- dan wel sympathiek waren: de slappe, mee-gaande 'nette mensen', en de krachtige, principiële persoonlijkheden die voor hun mening uitkomen en daarnaar handelen. Hij zelf, het zal duidelijk zijn, hoorde tot het tweede type.

Kroegbazen versus imbecillen

In februari 1917 volgde Van Gilses benoeming tot dirigent van het USO. Hij kwam in een merkwaardige organisatie terecht. Het USO was niet zelfstandig, maar werd gepacht door de Sociëteit Tivoli die beheerder was van de concertzaal aan de Kruisstraat. Daar speelde het orkest tijdens het winterseizoen, terwijl het 's zomers in de gedaante van een harmonie-orkest in de tuin van Tivoli of elders in de stad marsen en populaire muziek ten gehore bracht. Hetzelfde Tivoli organiseerde daarnaast, met name voor de Utrechtse notabelen, de Mengelberg-concerten, gegeven door het Concertgebouworkest, zij het lang niet altijd onder leiding van de beroemde dirigent. De situatie waarin Van Gilse zijn werk begon, was, in zijn eigen woorden, tamelijk hopeloos: '[...] een gedeclasseerd orkest, ontmoedigd door het beperkte aanzien, dat het genoot, moeizaam in het leven gehouden, ploeterend door een overdaad aan werkzaamheden - tallooze concerten en even tallooze verhuringen - om boven water te blijven, in zijn bestaan afhankelijk van een telken jare hooger wordende gemeentesubsidie, waarvan de toekenning steeds twijfelachtig was. Afhankelijk ook van de maatschappij Tivoli, die het be-

Interieur van de concertzaal van Tivoli aan de Kruisstraat, ca. 1910-1920
Foto collectie Het Utrechts Archief

neden elke redelijke verhouding betaalde, die, ook al ontmoedigd en noodlijdend naar bronnen van inkomsten uitzag teneinde zelf niet roemloos door liquidatie te eindigen. In de macht van deze Maatschappij, die over de eenige mogelijke groote zaalruimte beschikte. Een indifferente gemeenteraad, in kunstzaken bekrompen, benepen [...] een burgemeester, misschien koppig, maar zonder doorzettingsvermogen [...] en bij wien weinig neiging was het plaatselijke muziekleven werkelijk te helpen bevorderen. Een moeilijke, zo niet gevaarlijke situatie!

Van Gilses plannen om de kwaliteit en positie van het USO te verbeteren waren strijdig met de belangen van het Tivoli-bestuur. Dat had geen behoefte aan een concurrent van de Mengelberg-avonden en verzette zich dan ook hevig tegen Van Gilses voornemen het orkest van Tivoli los te weken. Van zijn eigen bestuur kreeg Van Gilse weinig steun. Het USO bestuur stond zwak tegenover Tivoli en de relatie tussen beide besturen en de voorzitters was vaak vijandig. Voor het USO golden de Tivoli-bestuurders als

'kroegbazen' en 'proleten', omgekeerd sprak het Tivoli-bestuur over de 'imbecillen' van het USO. Ondanks alle tegenwerking zou het Van Gilse uiteindelijk wel lukken om het USO zelfstandig te maken en de orkestkwaliteit aanzienlijk te verbeteren. Bij de orkestleden kreeg hij bovendien veel krediet door het instellen van een pensioenfonds en het ijveren voor hogere salarissen.

Kleine verwoestingen

Een 'wilde, ja pathologische haat jegens mij'. Daarvan beticht Van Gilse zijn grootste kwelgeest uit de jaren dat hij dirigent van het USO was: Willem Pijper (1894-1947), componist en in die jaren muzikredacteur van het *Utrechtsch Dagblad*. Pijper, die in het begin van Van Gilses dirigentschap zeer positief over hem schreef, heeft in de loop der jaren vaten vol gif over hem uitgegoten. Niets deugde er volgens hem: noch Van Gilses repertoirekeuze (uiteraard 'te Duits'), noch zijn interpretatie van de muziek, noch zijn dirigeertechniek. Gesteund door een briljante stijl en een alles van hem accepterende hoofdredacteur (P.H.

Ritter) schreef Pijper een eindeloze stroom uiterst negatieve kritieken, die geen enkel mens onberoerd kon laten. Hij had, zo schreef Simon Vestdijk ooit, de gave om met zijn mond en pen 'kleine verwoestingen aan te richten'. Daarvoor schroomde hij niet de waarheid geheel of gedeeltelijk geweld aan te doen. Hij maakte bijvoorbeeld geen melding van het enthousiasme van het publiek, besprak alleen de Duitse werken die op het programma stonden en schreef dat de zaal slecht gevuld was terwijl die barstensvol zat.

Tussen Van Gilse en Pijper ging het eind 1917 voorgoed mis. Van Gilse had Pijper toegezegd de première te dirigeren van diens eerste symfonie en daarvoor repetitiedagen ingeruimd. Pijper had daarna echter ook Mengelberg en het Concertgebouworkest benaderd. Toen Mengelberg positief reageerde, frustrerde Pijper de voorbereiding van het USO en draaide om de feiten heen toen Van Gilse hem om opheldering vroeg. Het volgende jaar trouwde Pijper met Annie Werker, halfzuster van de voorzitter van Tivoli en niet veel

Willem Pijper op een tekening uit ca. 1918
Foto Gemeentearchief Zeist

later werd hij adviseur van Tivoli en redacteur van *De Tivolidids*. Kortom: als recensent verkeerde hij alles behalve in een onafhankelijke positie.

In zijn mémoires schrijft Van Gilse dat het niet de onophoudelijke stroom van venijnige Pijper-recensies is geweest die hem uiteindelijk nekte en begin 1922 deed besluiten zijn ontslag in te dienen. Pijper had hij nog kunnen negeren, te meer omdat het publiek steeds openlijker en massaler liet blijken hem te steunen. Nee, het was het 'laffe' gedrag van zijn bestuur dat de doorslag gaf en vooral van de voorzitter, dr. ir. George W. van Heukelom, in Utrecht vooral bekend als de architect van het derde hoofdgebouw (de 'Inktpot') van de Nederlandse Spoorwegen.

Het was Van Gilse zelf geweest die Van Heukelom, na het vertrek van Van Bolhuis, het USO-bestuur in had gehaald. Achteraf noemde hij dat 'mijn meest verkeerde, meest noodlottige daad in Utrecht'. In plaats van de

krachtdadige, hem steunende voorzitter die Van Gilse verwachtte, ontpopte Van Heukelom zich als een nogal wispelturige en weifelende bestuurder die conflicten liever uit de weg ging. Van Gilse, op het eind van het concertseizoen 1920-1921 flink overspannen, had de bestuursleden zo ver gekregen dat ze zich uitspraken voor een zaalverbod voor Willem Pijper. Althans dat dacht hij, want in de notulen van de desbetreffende vergadering was dat besluit later niet terug te vinden. Het bestuur bleek genoeg te hebben genomen met de belofte van UD-hoofdredacteur Ritter dat hij de toon van zijn muziekredacteur zou matigen. Daarvan was de volgende maanden weinig te merken. Natuurlijk was Van Gilses eis dat Pijper een zaalverbod moest krijgen onhaalbaar - concerten zijn openbare bijeenkomsten -, zijn gevoel dat het bestuur hem in de steek liet lijkt achteraf gerechtvaardigd.

Op 16 februari 1922 schreef Van Gilse zijn bestuur dat hij zich genoodzaakt zag 'om persoonlijke en artistieke redenen' elk contact te verbreken. Hij voelde zich 'schaakmat gezet door de *nette* mensen'. Bestuur en orkest lieten vervolgens, een uitzondering daargelaten, niets meer van zich horen. 'Bedrogen en verloochend', 'ziek, naar lichaam en geest uitgeput', stond Van Gilse op 29 april 1922 geheel alleen op het perron, wachtend op de trein die hem naar beter oorden zou voeren. In zijn mémoires schreef hij: 'Mijn taak, mijn werk, mijn leven te Utrecht was geëindigd.' Toch zou hij elf jaar later in de Domstad terugkeren.

Gebroken man

Tussen 1922 en 1933 woonden Van Gilse en zijn vrouw in Laren, Zürich en Berlijn. Van Gilse vervulde verschillende gastdirecties, maar hij slaagde er niet in een vast dirigentschap te verwerven. In Nederland leek de affaire met

het USO steeds de doorslaggevende reden hem niet voor een vacature uit te nodigen. Bij de orkestbesturen stond Van Gilse voor altijd te boek als een lastig man die je maar beter buiten de deur kon houden.

De boycot tegen de joden in 1933 was voor Van Gilse reden Duitsland meteen te verlaten. In oktober van hetzelfde jaar aanvaardde hij de benoeming tot directeur van het Utrechts Conservatorium en de Muziekschool. Hoewel hij zelf twijfelde aan zijn geschiktheid voor die functie, nam hij die baan bij gebrek aan andere inkomsten en perspectieven. Hij slaagde erin de voornamelijk uit strijkers bestaande orkestklas te ontwikkelen tot een volwaardig orkest. De andere projecten die hij wilde realiseren lijdden in die crisisjaren schipbreuk. Een opleiding oude muziek, een radio-microfoonklas en een cursus oude muziek zouden pas tientallen jaren later van de grond komen. Toen Van Gilse bij de gemeente keer op keer nul op het rekest kreeg, besloot hij aan het einde van het studiejaar 1936-1937 op te stappen.

Waarschijnlijk omdat hij bekendheid genoot in het Duitse muziekleven kreeg hij in 1938 van de Keulse uitgever Tischer en van een, niet met naam genoemde, hoge Duitse functionaris het aanbod 'leider der Nederlandse muziek' te worden. Als officieel adviseur zou hij dan zeggenschap krijgen over alle uitvoeringen van Nederlandse muziek in Duitsland en in de gelegenheid worden gesteld zijn eigen muziek uit te voeren met een Duits toporkest. Van Gilse weigerde resoluut, volgens zijn vrouw met woorden van de strekking: 'In een land waar de kunst niet naar waarde, maar naar ras wordt geschat, wens ik mijn werken niet uitgevoerd te hebben'. Eerder had hij al zijn medewerking geweigerd aan een met nazi-propaganda toegelichte tentoonstelling over Nederlandse mu-

ziek in Frankfurt én aan de herhaling daarvan in Den Haag. Tijdens de bezetting boycotte Van Gilse alle pogingen van de Duitsers om de Nederlandse muziekorganisaties waar hij voorzitter van was te nazificeren. Als invaller-dirigent bij de Arnhemsche Orkestvereniging stapte hij op toen de joodse orkestleden verwijderd werden en joden de toegang tot de concerten ontzegd werd. Van Gilse weigerde niet alleen op alle manieren om met de bezetter mee te werken, in 1942 sloot hij zich actief aan bij het verzet, onder andere door oprichting van het blad *De Vrije Kunstenaar*. In augustus van dat jaar werd zijn werk in de ban gedaan en uit openbare bibliotheken verwijderd. Van Gilse en zijn vrouw moesten onderduiken en zouden tot september 1944 verblijven op achttien verschillende adressen. Hun beide zonen moesten in die jaren hun verzetswerk bekopen met liquidatie door de nazi's. Van Gilse was een gebroken man en toen zich voorjaar 1944 een slopende ziekte openbaarde, was het snel gedaan. Hij overleed op 8 mei 1944 in Oegstgeest. Op initiatief van Sjef van Hellenberg Hubar heeft het gemeentebestuur van die plaats het fietspad dat naar de begraafplaats leidt, Jan van Gilse-pad gedoopt. De ironie wil dat de straat die op dit pad doodloopt al eerder vernoemd was naar Willem Pijper.

Utrechtse 'voornaamdoenerij'

Het wespennest waarin Van Gilse in Utrecht terecht kwam is door hemzelf en anderen uitvoerig beschreven. Op basis van dat materiaal is een roman à la Voskuils *Het Bureau*, een veeldelig tv-drama, een soap of een Hollywood-film vol *bad and good guys* te maken. Volgens een van Van Gilses bewonderaars, professor B.J.H. Ovinck, waren de ruzies, intriges, bestuurscrises en lastercampag-

nes typisch Utrechts: 'Een dergelijke loop van zaken is alleen mogelijk in Utrecht door de hier bestaanden geest van lauwheid en de zucht naar voornaamdoenerij.' Waarschijnlijk zal Van Gilse het daar niet mee eens geweest zijn. Hij had ook elders meegemaakt hoe meelopers, de schijn-ophouders, de pappen-nathouden-bestuurders, de met-alle-winden-meewaaiers je het leven zuur kunnen maken. Misschien dat zulke 'nette mensen' sterker vertegenwoordigd waren in een relatief kleine provinciestad waar iedereen uit de hogere klasse elkaar kende en voor reputatie en macht van elkaar afhankelijk

was. Van Gilse miste eenvoudig het geduld en de diplomatie om in zo'n milieu mee te doen zonder schade op te lopen.

Eerherstel en gedenkteken?

Terug naar de actie van Sjef van Hellenberg Hubar die nu een stichting gaat oprichten om zijn doel te bereiken. Hoe gerechtvaardigd is dat doel: eerherstel en een gedenkteken?

Dat Van Gilse eerherstel verdient, lijkt alleszins gerechtvaardigd. Zijn grote verdiensten als dirigent en conservatorium-directeur staan buiten kijf. Dat Utrecht hem geen fatsoenlijk afscheid heeft gegund en zijn verdiensten in beide functies

*Titelpagina program-
maboekje concert 20
januari 1919
Collectie Het Utrechts
Archief*

PROGRAMMA

VAN HET ELFDE

VOLKS-CONCERT

TE GEVEN DOOR HET

UTRECHTSCH STEDELIJK ORCHEST

OP MAANDAG 20 JANUARI 1919 ACHT UUR, IN
DE GROOTE ZAAL VAN HET PARK TIVOLI
ONDER LEIDING VAN DEN HEER JAN VAN GILSE.

PROGRAMMA'S

TEVENS PLAATSBEWIJZEN ZIJN à 10 CENTS VERKRIJGBAAR OP WERKDAGEN VANAF
DONDERDAG 16 JANUARI AAN DE KIOSKEN OP DE **STADHUISBRUG** EN **LEIDSCHEN
WEG** EN AAN **TIVOLI**, INGANG GROOTE ZAAL.
KINDEREN BENEDEN 16 JAAR WORDEN ZONDER GELEIDE NIET TOEGELATEN.
ER WORDEN NIET MEER PROGRAMMA'S UITGEGEVEN DAN ER PLAATSEN ZIJN IN DE
ZAAL. SORTIE'S WORDEN NIET AFGEGEVEN.

HET IS VERBODEN:

<p>1°. STOELN MET KLEEDINGSTUKKEN TE BELEGGEN.</p> <p>2°. VOOR DE UITGANGEN OF IN DE GANGPADEN PLAATS TE NEMEN OF DEZE TE VERSPERREN.</p>	<p>3°. PLAATSEN IN TE NEMEN WELKE KEN- NELIJK VOOR ANDEREN BESTEMD ZIJN.</p> <p>4°. TE ROOKEN BEHALVE IN DE KOFFIE- KAMER.</p>
---	--

**DE POLITIE IS BEVOEGD OVERTREDERS ONMIDDELIJK TE VER-
WIJDEREN. DE ZAAL IS GEOPEND TE HALF ACHT UUR.**

PUBLICATIE MÉMOIRES

Op 28 december 1931 schreef Jan van Gilse aan Ernst Bonebakker: 'U begrijpt, mijn boek kan ik nu nog niet laten verschijnen, daarvoor is het veel te openhartig. Wellicht zal ik het moeten *nalaten*'. Met het openhartige boek doelde Van Gilse op zijn uitvoerige beschrijving ('dat ik in druk op een 6 à 700 pagina's schat') van zijn jaren als dirigent van het USO. Van Gilse legde zijn mémoires vast in de jaren 1930 - 1931 om de voor hem pijnlijke Utrechtse periode van zich af te schrijven en eindelijk achter zich te laten. Zowel de biografie waarop Van Dijk in 1979 promoveerde als Ada van Gilses boek over de strijd tussen haar man en Willem Pijper (1963) is voor een belangrijk deel op deze mémoires gebaseerd. Hoewel beide boeken vele lange citaten bevatten, is driekwart van het materiaal nog ongepubliceerd. Van Dijk: 'Van Gilse schreef over veel meer dan alleen de Utrechtse affaire. De mémoires gaan over het Nederlandse en Duitse muziekleven tussen 1900 en 1932, over kunst, over politieke en maatschappelijke zaken'. Ze hadden onderdeel moeten worden van een autobiografie waarvoor Van Gilse eerder zijn jeugdherinneringen op papier zette. Van die autobiografie is het verder nooit gekomen. Een echt nieuw beeld van Van Gilse komt volgens Van Dijk uit de mémoires niet naar voren, wel een vollediger. Van Dijk: 'Ze maken duidelijk hoe veelzijdig en maatschappelijk geëngageerd hij was. Ze bevestigen dat hij er strikte principes op na hield, daar direct conclusies uittrok en daardoor nogal eens in botsing kwam met anderen. Hij had duidelijk socialistische en misschien ook wel communistische ideeën, al noemde hij zichzelf niet zo en was hij geen partijlid'. En, zoals de al geopenbaarde fragmenten laten zien, Van Gilse wist zijn gevoelens en ervaringen, doorspekt met vele anekdotes, op een heldere en meeslepende manier op te schrijven. Volgende maand, 72 jaar na voltooiing, gaan Van Gilses mémoires alsnog verschijnen, 640 pagina's dik en bezorgd en toegelicht door Hans van Dijk. Uitgever is de Walburg Pers in Zutphen.

nauwelijks heeft erkend, is duidelijk en kwalijk. Lastiger is het antwoord op de vraag of Van Gilse een gedenkplaat of borstbeeld verdient. Van Gilse heeft als belangenbehartiger van Nederlandse componisten, musici en Nederland-

se muziek zijn sporen meer dan verdiend. En als zodanig erkenning gekregen, onder andere door de Jan van Gilse-lezing en de Jan van Gilse-prijs van het GeNeCo (inmiddels omgedoopt in GeNeCo-prijs).

Bij gebrek aan film- en geluidsopnamen kunnen we niet meer beoordelen of Van Gilse een goede dirigent is geweest. Er schijnt slechts één geluidsopname bekend (of overgebleven) met het Arnhems Orkest uit 1941. Gezien de waardering van orkestleden, het publiek en een deel van de recensenten en het feit dat hij regelmatig als gast-dirigent gevraagd werd, mogen we aannemen dat hij, aldus Van Dijk en Van Hellenberg Hubar, op zijn minst 'een behoorlijke, vakbekwame' dirigent moet zijn geweest.

Nog lastiger is het een oordeel te vellen over Van Gilse als componist. Slechts een beperkt aantal werken is vastgelegd op lp of cd en zeer sporadisch staat een werk van Van Gilse op het concertprogramma. Van Dijk noemt hem 'een goed vakman die al vrij snel een eigen stijl ontwikkelde', Van Hellenberg Hubar spreekt over 'enkele meesterwerken' en zegt over de *Gitanjali-liederen* (1915) dat wie ze niet mooi vindt wel 'een gevoelloze hond' moet zijn. Hoewel Duitse invloeden niet te loochenen zijn, maken die liederen en de treurmuziek uit *Thijl* (1940) zeker indruk en verdienen ze een regelmatig plek in de Nederlandse concertprogramma's. Als muzikaal vernieuwer legt Van Gilse het af tegen zijn opponent Pijper. De laatste was als componist moderner en eigenzinniger en heeft als leraar in Amsterdam en vooral Rotterdam een hele generatie van Nederlandse componisten beïnvloed. Of het verschil groot genoeg is om te rechtvaardigheden dat er wél een Utrechtse straat naar Pijper en géén naar Van Gilse vernoemd is, is daarmee nog niet beantwoord (over de aan Pij-

per gewijde postzegel en diens borstbeeld in het Utrechste Muziekcentrum hebben we het dan nog niet).

Wat Jan van Gilse uniek en een gedenkteken gerechtvaardigd maakt, zijn uiteindelijk toch zijn rol als belangenbehartiger van de Nederlandse musici, componisten en muziek en zijn bijdrage aan het (kunstenaars)verzet tijdens de Tweede Wereldoorlog. Door zijn vele verhuizingen is er geen enkele plaats die bij uitstek als 'Van Gilse lokatie' kan gelden. Gezien de tegenwerking in de Domstad en de resultaten die hij er desondanks bereikte, is Utrecht een voor de hand liggende plaats voor een Van Gilse-gedenkteken. Resteert tot slot de vraag of dat een statisch en nogal ouderwets iets als een beeld of plaquette moet zijn. Past het niet meer bij Van Gilse en bij deze tijd te kiezen voor een jaarlijks concert, festival of debat over het Nederlandse muziekleven? Of toch liever een dramaserie gebaseerd op zijn boeiende persoonlijkheid en tragische leven?

Met dank aan Sjef van Hellenberg Hubar en Hans van Dijk

Maurice van Lieshout is werkzaam als publicist en projectleider jeugdzorg en jeugdbeleid en hij is daarnaast eindredacteur van Oud-Utrecht.

Bronnen

- Hans van Dijk, Jan van Gilse. *Strijder en idealist. Een bijdrage tot de kennis van de Nederlandse Muziekgeschiedenis in de periode 1900 - 1944* (Z.p., Frits Knuf, 1988)
- Ada van Gilse-Hooijer, *Pijper contra Van Gilse. Een rumoerige periode uit het Utrechtse muziekleven* (Utrecht, Bruna, 1963).
- Sjef van Hellenberg Hubar (samenstelling), *Chronologisch memorandum Jan van Gilse* (Utrecht, eigen beheer, 2003).
- Wouter Paap, *Muziekleven in Utrecht tussen de beide wereldoorlogen* (Utrecht/Antwerpen, Het Spectrum, 1972).